

STIMULY A ZÁBRANY ROZVOJA SOCIALISTICKEJ DEMOKRACIE

(K teoretickým interpretáciám problematiky kultú osobnosti)

OTAKAR MOŠNER, JAROSLAV STRMISKA

Dynamika socialistickej demokracie ako dlhodobého procesu, ako univerzálnej formy rozvoja socialistických spoločenských vzťahov nevylučuje, ale naopak predpokladá posilňovanie pozitívnych, funkčných, úroveň socializmu, najmä z hľadiska konkrétnej zainteresovanosti ľudí, prehlbujúcich prvkov, a súčasne minimalizáciu, zatlačanie, obmedzovanie prvkov, metód, čít, ktoré v určitom smere, na určitej úrovni, z hľadiska určitých subjektov zoslabujú autoritu socializmu a súčasne spoločenskú zainteresovanosť ľudí.

Nie náhodne sa týmito základným otázkam *regulačného potenciálu* socializmu z hľadiska jeho vlastných potencií *stimulovať* rozvoj demokracie venuje stále väčšia pozornosť práve v období po XX. sjazde KSSS. Dlhodobý intenzívny prúd renesancie leninizmu orientuje komunistické strany na reálnu diagnózu dosiahnutých i dosiahnuteľných výsledkov a *nedostatočne využívaných možností* socializmu v procese rozvoja spoločenskej demokracie a hľadá podstatné príčiny a faktory *retardácie, stagnácie* rozvoja socialistickej demokracie. Komplexný pohľad na tieto otázky núti venovať zvýšenú pozornosť politickým momentom, politickým regulatívom a mechanizmom, ktorých váha zákonite s rozvojom socialistických spoločenských vzťahov, ich stabilizáciou vzrastá.

Systém socialistickej demokracie je systémom *otvoreným*, a preto základnou úlohou, určujúcou a ovplyvňujúcou úroveň a kvalitu procesu rozvoja socialistickej demokracie, je *poznanie* podmienok, predpokladov a vlastných faktorov *efektívneho rozvoja* tohto systému.

Rozvoj socializmu nie je priamočiarym procesom, bez zákrut, regresov a tobôž nie rozporov a ich nevyhnutného prekonávania. Skúsenosti posledných rokov názorne dokazujú, že jednou z najúčinnějších ciest prekonávania rozporov „s minimálnymi trencami“ je *rozvoj účinných foriem a metód socialistickej demokracie*.

Vzrastajúci časový odstup umožňuje prístup k koncentrovanému, komplexnému úsiliu jednotlivých spoločensko-vedných oblastí, najmä filozofie, histórie, vedeckého komunizmu, marxistickej sociológie a sociálnej psychológie preskúmať funkciu spoločenského mechanizmu ako celku i jeho jednotlivých komponentov v období začiatkovej fázy výstavby socializmu v našej krajine v kontexte politickohistorických súvislostí socialistických krajín vôbec. To sa týka predovšetkým celého komplexu otázok a problémov všeobecnej i konkrétnej historicko-terorickkej povahy, ktoré nepresne, viac-menej eufemisticky označujeme pojmom „kult osobnosti“. Bez toho, že by sme problematiku tzv. kultu osobnosti pripisovali neúmernej význam, nemožno jej uprieť politickoteoretický význam, a to

predovšetkým z hľadiska plnšej retrospektívnej analýzy minulého obdobia. Chceme tu skôr zdôrazniť, že nedostatočné, povrchné riešenie, spočívajúce často vo formálnoempirickom opise alebo v uvažovaní v sústave kategórií „nevyhnutný“, „náhodilý“, a pod. ponecháva stále možnosti na prežívanie rôznych nejasností v praxi i vo všednom myslení¹ ľudí, nehovoriac už o možnostiach antikomunistickej propagandy a jej nádejí na jej vlastné „vysvetľovanie“ problematiky z pozícií averzie voči komunizmu a jeho ideológii. Nechceme tu pripomínať dlhšiu neudržateľnosť vážneho teoretického vaku, ktoré by mohlo vzniknúť nedostatočným riešením tejto problematiky a negatívne ovplyvňovať i samotnú politickú prax a jej tendencie vyjasňovať určité modelové podoby prístupu a realizácie socialistickej výstavby.

Nevyhnutná „reprodukcia“ pohľadu na absolvovanú etapu socialistickej výstavby podnietená najmä XII. sjazdom KSC predpokladá teda nielen konštatáciu určitých spoločenskopolitických faktov, týkajúcich sa vstupu našej spoločnosti do novej etapy, a jednoznačné dištancovanie sa od určitých negatívnych črt tejto etapy, ale skutočne tvorivé a fundované zamýšľanie sa nad otázkami (nielen kultu osobnosti), ktorých postupné vyjasňovanie na báze vedeckej pravdy napomáha konštituovanie reálneho obrazu o minulosti, súčasnosti i najbližšej budúcnosti. V tomto smere treba kladne hodnotiť i oživenie publicistiky v tejto oblasti, potvrdzujúcej okrem iného i predpokladanú produktivnosť interdisciplinárneho prístupu k javom, ktorých dynamika i štrukturovanosť je neobyčajne vyhranená.

Ak vychádzame z doterajších výsledkov teoretického (väčšinou historického, v poslednom čase, najmä v rámci diskusie na stránkach tohto časopisu stále viac filozofického, resp. filozoficko-sociologického) uvažovania, nemôže ujsť našej pozornosti, že jeho problematika bola nesporne ovplyvnená a bola sama súčasťou zložitého, politicky silno angažovaného teoreticko-poznávacieho procesu, sledujúceho postihnutie proporcií medzi kladnými, stimulujúcimi a negatívnymi, retardačnými a deformatívnymi zmenami. Tieto zmeny možno empiricky, faktograficky registrovať v určitom vývinovom štádiu spoločnosti, začínajúcej na „otvorenom fronte“, v rozvinutej podobe riešif podstatné, náročné, neobyčajne citlivé otázky socialistickej alternatívy svojho vývinu. Politicko-mocenská porážka buržoázie v čs. pomeroch bola práve možná okrem iného i preto, že široké *demokratické povedomie* nás, stimulované činnosťou komunistickej strany, stáva sa hlavnou bariérou buržoázneho antidemokratizmu, prekračujúceho rámec legality. Toto demokratické povedomie vychádzajúce z hlbokých demokratických tradícií, mohlo zohrať i funkciu rozhodujúceho politického vkladu do novej etapy. Rozhodujúcou otázkou v realizácii tejto možnosti sa však stáva podoba *demokratického mechanizmu* spoločnosti garantujúceho maximálnu integráciu spoločenských síl a prekonávanie odstredivých síl. Vzhľadom na charakter krátko povojnového obdobia rokov 1945—1948, obdobia ľudovej de-

¹ Máme tu okrem iného na mysli i konštatovanie téz na prípravu XIII. sjazdu KSC, zdôrazňujúcich v súvislosti s kritikou vplyvu tzv. kultu osobnosti, aby nehistorický a jednostranný pohľad nevedel k negácii všetkého, čo sa v minulosti vykonalo.

mokracie, otvárala sa i pred čs. spoločnosťou možnosť ďalšieho prehľbovania demokratického charakteru štátu a celej politickej sústavy, jeho stabilizačnej funkcie zabezpečujúcej adekvátnu rovnováhu spoločnosti. V našich súvislostiach treba seriózne preskúmať, ktoré faktory pôsobili v určitom období najsamprv latentne, neskôr však v evidentnej „rozvinutej“ podobe v smere neblahej „intoxikácie“ pofebruárového politického systému. Pri úvahách o problémoch kultu osobnosti v Československu pôjde predovšetkým o vysvetlenie, v akých podmienkach mohlo u nás dôjsť k vzniku oných spoločenských javov, ktoré súhrnne označujeme pojmom „kult osobnosti“. Otázku vzniku a vývoja kultu osobnosti v našich podmienkach je *nevyhnutné skúmať z hľadiska vnútorných predpokladov aj z hľadiska pôsobenia vonkajších, medzinárodných faktorov.*²

Doterajšie úvahy o problematike kultu osobnosti umožňujú reálnejšie vystihnúť celý význam samotného pojmu, kategórie „kult osobnosti“. Zrejme je potrebné odlišiť v tomto pojme dobovo-historický moment súvisiaci s neobyčajne dynamickou atmosférou začiatkov prekonávania *dôsledkov kultu osobnosti* po roku 1953 a najmä v rokoch 1956–1957 a moment kategoriálneho významu tohto pojmu v rámci poznávacej teoretickej sústavy.

Koncepcia niektorých statí, ako napr. state H. Peškovej a V. Vebera *Poznámky k histórii kultu osobnosti v Československu*³ odzrkadľuje postupne sa vyvíjajúci stupeň poznania v tejto oblasti, ktorého základom je určitý kategoriálny systém. Konštatuje sa tu, že „názov kult osobnosti, ktorý sa od XX. sjazdu KSSS prenáša na celý systém deformácií v straníckej práci a teórii, sa dnes už všeobecne pociťuje ako nedostatočný, nevystihujúci celú tú zložitú spleť historického javu, ktorý označuje“.

Genéza pojmu „kult osobnosti“ vychádzala — podľa nášho názoru — z určitých konkrétnych historických paralel a konfrontácií charakterizujúcich závažné porušenie „rovnováhy“ medzi mechanizmom spoločnosti a vplyvom „veľkej osobnosti“. Každé obdobie vývinu spoločnosti prakticky stavia túto otázku, je — presnejšie vyjadrené — problémom „vedúcich“ a „vedených“, „riadiacich a riadených“, problémom „elity“ a „masy“. Marxistická teória sa sprvoti — v záujme upevnenia svojej vlastnej ideovo-teoretickej sily a funkcie smerom dovnútra spoločnosti i navonok — orientuje pochopiteľne na kritiku antagonistickej politickej dištancie medzi týmito akýmisi „večnými dvoma pólmi“ spoločnosti v podmienkach buržoáznej spoločnosti. Pojem „kult osobnosti“ sa v tomto zmysle používa na označenie glorifikácie predstaviteľov vládnucej elity. Sociologická analýza tohto obdobia umožňuje ďalšie zovšeobecňujúce závery podopierajúce teoretické východisko skúmania spoločenských *mechanizmov a síl* garantujúcich funkčné alebo disfunkčné väzby medzi jednotlivcom a spoločnosťou všeobecne a v reláciách mocenských pozícií osobitne, prinesie cenné fakty a hypotézy použiteľné pre konkrétne skúmanie fungovania týchto mechanizmov v socializme.

*

² *Ako študovať dejiny KSČ*, Bratislava 1964, Vydavateľstvo politickej literatúry, 81.

³ Univerzita Karlova, Praha 1966, 86 n.

Úloha premeny krajiny na modernú priemyselne vyspelú spoločnosť a trvalé zabezpečenie jej samostatnosti kládla mimoriadne požiadavky na politickú, ekonomickú, organizačnú a ideologickú aktivitu. Predpokladala najmä vyriešenie problému centrálného riadenia spoločnosti a jeho vzťahu k demokracii, rešpektovanie názorových odlišností a prúdov (vnútri socializmu). Predpokladala súčasne zavedenie a uplatňovanie účinnej spoločenskej kontroly, rešpektovanie, účelné využitie a ďalší rozvoj tradičnej inštitucionálnej a politickej organizovanosti našej spoločnosti, rešpektovanie a využitie historicko-kultúrnych, teritoriálnych, národných a iných zvláštností jednotlivých častí krajiny a ich zladenie v jeden harmonický celok.

Vo Februári 1948 nebol však pre naše špecifické podmienky vypracovaný teoretický model socializmu, určité vákuum, ktoré tu bolo, sa len čiastočne vyplňalo staršími úvahami o špecifickej ceste k socializmu a pokusmi o jej vytýčenie. Tieto úvahy sa však takmer vždy chápali ako krátkodobá záležitosť. Úvahy o socializme z dlhodobej perspektívy napospol splyvali so sovietskym modelom socializmu.

Ako vysvetlí túto situáciu? Vari pre malú teoretickú fundovanosť vtedajších predstaviteľov KŠČ? Alebo v dôsledku pôsobenia teoretických schém v medzinárodnom komunistickom hnutí? Či napokon pod vplyvom nezdravých pomerov v medzinárodnom humanistickom hnutí? Pôsobili tu určite aj tieto vplyvy (najmä posledne spomenuté), ale aj tie sa mohli presadiť iba v nenormálnych pomeroch, aké vládli najmä v rokoch 1949—1954. Pod ich vplyvom pokusy vymaniť sa z teoretického schématizmu zostávali len pokusmi a úvahy o špecifickej ceste k socializmu zostávali len úvahami. Aj u tých teoreticky najfundovanejších vyznievali napokon v prospech toho modelu, ktorý sa v podobných — nenormálnych podmienkach už osvedčil.

Ťažko považovať za náhodný fakt, že napríklad úvahy o demokratickom uplatňovaní vedúcej úlohy robotníckej triedy prevažujú vždy vtedy, keď triedny antagonizmus a jeho prejavy vo vnútornom i medzinárodnom meradle neprenikajú výrazne navonok. A naopak, že sa tieto úvahy zoslabujú a ustupujú do pozadia vtedy, keď jeho prejavy nadobúdajú ostrejšie formy.

Zhruba do konca roku 1947 sa praktická politika KŠČ i koncepcné úvahy o výstavbe socializmu výrazne líšia od toho, čo sa napokon po Februári realizovalo. Po faktickom rozpadnutí bývalého protifašistického bloku vo vnútornom i medzinárodnom meradle v druhej polovici roku 1947, keď rozpornosť sveta vystúpila v plnej sile, dozrela vo vedení KŠČ nová politická koncepcia, ktorá ako ozvena na medzinárodné problémy a na postoj domácej buržoázie prekračuje hranice predtým v Národnom fronte dohodnutých programov. Táto koncepcia v svojich dôsledkoch viedla nevyhnutne k užšiemu spojeniu úvah o socializme s predstavou sovietskeho modelu.

V krátkom období po Februári zostala naša spoločnosť aj bez uceleného hospodárskeho modelu. Pôsobili síce ešte výrazné prvky všeobecnej hospodárskej demokracie z predošlého obdobia,⁴ tie sa však dostávali stále viac do rozporu

⁴ Pozri bližšie stať K. Kaplana, *Hospodárska demokracie v letech 1945—1948*, Čsl. čas. hist. 1966, 844—861.

s novou situáciou. Rýchly postup znárodnenia po Februári fakticky skoncoval s trojsektorovým hospodárstvom v priemysle. Hospodárska samospráva v rokoch 1945—1948 sa postupne stráca. Výkon hospodárskej moci prechádza do rúk centrálnych orgánov.

Problém hľadania uceleného hospodárskeho modelu naliehavo vystupuje do popredia až v súvislosti s neplnením zvýšených úloh prvej päťročnice. Keď sa hľadali príčiny neplnenia úloh, mohol vzniknúť a aj vznikol len jeden záver: keďže doterajší štýl riadenia národného hospodárstva prináša len problémy a zapríčiňuje neplnenie predpokladaných a životne dôležitých úloh, je nevyhnutné ho nahradiť tým, čo sa už osvedčilo, t. j. sovietskym modelom.

Je teda určitým zjednodušením, keď sa zrieknutie pôvodných koncepcií pripisuje len priamemu vplyvu kultu osobnosti, dogmatizmu a sektárstvu, chybám stranickej politiky alebo priamemu tlaku Stalinovmu, či tlaku Informačného byra komunistických a robotníckych strán. Tieto úvahy (rozumej o špecifickej ceste) vystriedali v danej situácii nevyhnutne úvahy, či práve odlišnosti od sovietskej cesty úplne pochovávajú nádeje na úspešnú výstavbu socializmu, na premenu krajiny na modernú, priemyselne vyspelú spoločnosť a na zachovanie jej suverenity. Otázka zabezpečenia dosiahnutého víťazstva sa objektívne tlačí do popredia pred otázku výstavby socializmu. V tejto situácii doslova každý prostriedok, ktorý slúži obrane, sa javí ako dobrý.

Vedúca úloha robotníckej triedy ako základný predpoklad úspešnej výstavby socializmu zabezpečuje trvalý, progresívny vývoj socialistickej spoločnosti.⁵ Jej realizácia však skrýva v sebe množstvo ťažkostí a úskalí. Najpodstatnejšie z nich spočívali a naďalej spočívajú v tom, že nešlo o abstraktnú politickú kategóriu, nadanú ideálnymi vlastnosťami triedy, ale o konkrétnu historicky podmienenú spoločenskú skupinu spätú okrem iného spoločným záujmom, zhodným so záujmom výstavby socializmu, ale tiež poznamenanú rôznym stupňom pochopenia tohto záujmu. Veď napr. predstavy o socializme sa v radoch robotníckej triedy diametrálne rozchádzali s vedeckým marxistickým chápaním. Dochádzalo tu k miešaniu reálneho s nereálnym, triezvosti s fantáziou a nechýbali ani názory so silným chiliasticko-utopisticko-romantickým podfarbením. („Spoločnosť bez pánov, kde nebudú ani bohatí, ani chudobní, spravodlivé rozdelenie majetku, spoločnosť, kde nikto nebude rozkazovať, kde sa budú mať všetci radi“ atď.) Robotnícka trieda tých čias nepredstavovala jednoliaty a rovnako progresívny celok. Ešte pred začatím výstavby socializmu prešla robotnícka trieda mimoriadnymi vnútornými zmenami. Uvedieme len niektoré z nich.

⁵ Nie je azda zbytočné i v tejto súvislosti pripomenúť nespornú obťažnosť teoretického riešenia základnej otázky každého spoločenského systému, otázky *vedúcej sily* spoločnosti, ktorá má práve v rovine uvažovania o socializme ako dynamickom systéme osobitnú príchuť.

Podnetne upozorňuje P. Machonin v diskusií k otázkam postavenia a úloh inteligencie (Věda, škola, praxe, 4/1966, 73 n.) na nevyhnutnosť seriózneho ujasnenia niektorých metodologických východiskových pozícií, predovšetkým či ide o vedenie z hľadiska uchovania doterajšieho stavu spoločnosti alebo z hľadiska ďalších progresívnych premien tejto spoločnosti — či ide teda o vedenie aktuálne alebo perspektívne, či ide o vedenie ideálneho typu socialistickej spoločnosti alebo nezrelej socialistickej spoločnosti, s ktorou máme do činenia u nás a pod.

Od roku 1946 značne vzrástol jej počet. Prírastok bol oveľa väčší, než obvykle uvádzajú štatistiky. Bolo potrebné napr. nahradiť odsunutých nemeckých robotníkov (asi 230 000). Priemysel pribral ďalších 237 000 nových robotníkov, čiže ešte do Februára prešlo do radov robotníckej triedy takmer $\frac{1}{2}$ milióna nových ľudí, prevažne z poľnohospodárstva. V rokoch 1948—1953 prišlo do priemyslu ďalších takmer $\frac{1}{2}$ milióna nových ľudí.⁶ Zatiaľ nezistené množstvo najvyspelejších robotníkov prešlo do riadiacich funkcií a do škôl. Kvalifikačná štruktúra robotníckej triedy zaznamenala prudké zhoršenie, keďže do riadiacich funkcií odchádzali väčšinou robotníci s výrobnými skúsenosťami a naopak, do radov robotníctva prichádzali ľudia väčšinou len po krátkom zaškolení. Keďže sa ani technické vybavenie práce, ktoré značne ovplyvňuje celkový profil robotníckej triedy, zatiaľ nezlepšilo, charakter činnosti a spôsob života robotníckej triedy, ako aj jej zmýšľanie sa menili len pomaly.

Nebezpečenstvo presadenia rôznych stavovských výsad sa najmä u menej kvalifikovanej časti robotníckej triedy zvýraznilo v súvislosti s nutnosťou nápravy sociálnych krív z minulosti a s uvedeným vnútorným pohybom v robotníctve. Po Februári 1948 predstavovala politickú moc robotníckej triedy len jej najaktívnejšia časť, organizovaná priamo v KSČ, alebo sa k nej už úzko primkávajúca. Táto časť postupne obsadila rozhodujúce politické a ekonomické pozície, ako aj pozície ideologického pôsobenia. Bol to na jednej strane významný faktor, ktorý mohol presadzovať objektívny celotriedny záujem robotníckej triedy. Na druhej strane viedol spolu s prílivom nového robotníctva k určitému „rozmeleniu“ robotníckej triedy.

Masovosť KSČ na jednej strane mohla byť síce obranou proti sektárstvu, ale len vtedy, ak by zostala súčasne výberovou stranou. Masovosť sama osebe uľahčuje prácu strany ako nástroja triedneho boja, ale nemusí ešte uľahčovať jej prácu ako nástroja poznávacej činnosti a nástroja riadenia spoločnosti. V etape výstavby socializmu poznávacia a riadiaca zložka strany vystupuje stále viac do popredia a práve táto stránka bola prílivom nového členstva sťažená.

Je zrejmé, že na danom stupni rozvoja robotníckeho a komunistického hnutia už ťažko možno hovoriť o ľavičiarstve ako detskej chorobe, ale skôr ako o zastaranej chorobe dospelého veku (vystupujú tu ani nie tak sociálne, ako skôr gnozeologické korene). Predsa len nie je možné vylúčiť istý vplyv prílivu neproletárskych mäs do strany na ľavičiarске recidívy. Tieto tendencie predstavovali živnú pôdu pre metódy spojené s kultom, dokazuje to napr. postoj časti stranického aktívu k parcelácii pôdy v niektorých oblastiach Slovenska, predčasné socializačné požiadavky v množstve stranických organizácií v českých krajinách ešte pred Februárom 1948. Nie náhodou najsilnejšie boli tieto hlasy v krajoch, kde percento nového členstva bolo najvyššie (Trenčín, Hradec Králové a pod.)

Rozhodujúcimi faktormi ovplyvňujúcimi prenikanie a uplatnenie „kultu osobnosti“ u nás boli teda predsa len subjektívne faktory a osobitne pomery v strane. Za hlavné tu nemožno považovať oslabenie strany v dôsledku perzekúcie v období

⁶ Pozri napr. L. Kalinová, *Změny struktury čl. dělnické třídy na počátku socialistické výstavby*. Příspěvky k dějinám KSČ, roč. 1966, č. 5.

protifašistického boja, ako skôr pocit sebauspokojenia a pokles aktivity po Februári, zmeny v zložení strany a s nimi spojené oslabenie poznávacieho a aplikačného aparátu, spôsob vytvárania riadiacich orgánov strany, vzťahy medzi nimi a pod.

Proces postupného odstraňovania dôsledkov kultu osobnosti je nesporne dlhodobý, nemožno ho „vtesnať“ do uznesení a záverov jediného alebo niekoľkých autoritatívnych straníckych podujatí. Netreba pritom zabúdať ani na neobyčajnú „citlivosť“ problematiky v súvislosti s tým, že určitá časť spoločnosti bola priamne a bezprostredne zainteresovaná na tomto období a splácala tak „určitú daň“ tomuto obdobiu.

*

Diskusia o kulte osobnosti, posudzovaná v širšom rámci, v rámci celého medzinárodného komunistického hnutia, má celý rad špecifických črt. Ako *pozitívny faktor* treba predovšetkým vidieť v podstate zhodné úsilie väčšiny marxistických strán prepracovať sa ku *kritickému odsúdeniu* systému kultu osobnosti ako závažného, autoritu socializmu značne poškodzujúceho komplexu disfunkčných javov. Marxistické strany súčasne hľadajú *východisko proti prípadným recidívam* predovšetkým v oblasti mocenských pomerov, v optimalizácii mocenskofunkčnej hierarchie socializmu. Zdôrazňuje sa pritom trvalá perspektívnosť socializmu, ktorý i v tomto období zaznamenáva významné úspechy, pravda, nie vždy s rovnakým efektom.

Druhý diskusný prúd predstavuje v podstate stanovisko Sväzu komunistov Juhoslávie, ktoré sa začalo formovať ešte v období roztržky 1948 a v určitom smere sa vyhranilo v období po XX. sjazde KSSS, osobitne v rokoch 1958—1961. Kult osobnosti sa v tomto chápaní pokladá za viac-menej imanentný jav socializmu stalinského „byrokraticko-etatistického“ typu. Teoreticko-programatickým výrazom sa stáva program prijatý na VII. sjazde SKJ v apríli 1958. Kladnou črtou tohto prístupu je tendencia k „debyrokratizácii“ socializmu, k plnšiemu uvoľneniu spoločenskej demokracie a iniciatívy realizovanému i za pomoci určitých experimentálnych foriem (robotnícka samospráva).

Tretí, krajne problematický diskusný prúd v komunistickom hnutí reprezentuje extrémne vyhranené konzervatívne stanovisko vedenia čínskej KS a s ním sympatizujúcich alebo sa stotožňujúcich niektorých síl v komunistickom i nekomunistickom hnutí. Toto stanovisko môže nájsť dočasnú oporu i v recidivujúcich dogmaticko-sektárskych kruhoch v komunistickom hnutí. Jeho nebezpečnosť a dlhodobá škodlivosť pre záujmy robotníckeho hnutia sa prejavuje v negatívnom vplyve vo svetovej politike, v tom, že výrazne komplikuje situáciu u progresívnych komunistických i demokratických síl, že značne oslabuje autoritu komunistického hnutia a povzbudzuje antikomunistickú propagandu orientujúcu sa najmä na skresľovanie pravej podstaty mocenskopolitických vzťahov a funkcie politického systému v podmienkach socializmu.

Jedna z najzávažnejších otázok, ktorá ukazuje na značnú problematičnosť klasifikačných schém pohybujúcich sa v rámci kategórií „náhodilý“ a „nutný“, je otázka šírky, komplexnosti teoretického skúmania, ktoré sa nemôže pohybovať

len v „čisto“ filozofických alebo historických kategóriách, ale ktoré musí v sebe perspektívne absorbovať i významný prvok sociologického prístupu. Tradičná manipulácia s kategóriou nevyhnutného a náhodilého, značne problematická z hľadiska teoretickej produktivnosti, evokuje, ako na to poukazuje výstižne J. Bartoš⁷, takéto otázky: „... Došlo k tragickým udalostiam roku 1956 v Maďarsku zákonite alebo boli náhodilým produktom historického vývoja? Bol kult osobnosti (a všetko čo s ním súviselo) v Sovietskom sväze javom historicky nevyhnutným alebo náhodilým? Odpovede na tieto otázky budú pravdepodobne zložité, pretože do nich zasiahne rad reflexií rôzneho druhu (a tiež preto, že v pojmoch »nevyhnutne« a »náhodilé« začne vystupovať ich pôvodný antropologický obsah). Možno však predpokladať, že sa budú líšiť podľa toho, či budeme hľadať konkrétne zdroje týchto javov alebo či budeme uvažovať všeobecne v meradle celej epochy (podčiarkli autori). Tak možno napr. odpovedať takto: Kult osobnosti v SSSR bol náhodilým javom na historickej ceste ľudstva od kapitalizmu k socializmu, od triednej spoločnosti k beztriednej. Vyplynul však zákonite z historického vývoja sovietskej spoločnosti tridsiatych rokov. Uvažovať o náhodnosti znamená skúmať svet, odhaľovať jeho štruktúru.“⁸ (podčiarkli autori).

Kult osobnosti ako jav so silnými tendenciami deformovať samotnú podstatu socializmu sa prirodzene stal a stále je predmetom zvýšeného záujmu i buržoáznej teórie, najmä však extrémnych antikomunisticky orientovaných materiálov. Má byť akýmsi „zadosťučinením“ a „potvrdením“ správnosti antimarxistického prístupu k samotnej otázke diktatúry proletariátu, najmä genézy, foriem a spoločenského uplatňovania politickej moci. Nie zriedka sa preto stretávame s prácami na tému totalitarizmu, totálnej diktatúry, kontrolovanej demokracie a pod. Využívajú sa i jestvujúce vákuá vo vlastnom marxistickom výskume, udržiavané nevyjasnenosťou metodologicko-teoretických prístupov, nedostatkami gnozeologicko-pojmového aparátu, nevyváženosťou medzi kumuláciou konkrétnych empirických faktov a ich hodnotením a zovšeobecňovaním. Má plnú pravdu L. Brokl, ktorý vo svojej stati *K diskusi o kultu osobnosti*⁹ píše: „... Problematiky kultu osobnosti sa zmocňujeme napriek jednotlivým náznakom len singularne, zväčša v jeho vlastných sebareflexiách a autostereotypoch... Ak nie je v súčasnosti možné vyčerpávajúce vysvetlenie, je možné sa snažiť v diskusii o vysvetlenie jednotlivých procesov a detailov, ktoré je menšou zárukou recidív ako teoretické funkcionálne postihnutie kultu. Je možné ukázať potrebné metodické prístupy a zasadiť kult osobnosti do kontextu spoločenských javov...“. Ak prijmeme Broklovu tézu, že kult osobnosti je ako väčšina sociálnych javov vysvetliteľný z usporiadania spoločnosti,¹⁰ že kult osobnosti je funkciou štruktúry, je celým systémom riadenia, rozhodovania, hodnotových orientácií, nemožno upadnúť súčasne do akéhosi ahistorického prístupu.

Nielen retrospektívna analýza historických procesov, ale predovšetkým záujem vyhraňujúci sa k projektu optimálneho modelu fungovania socializmu, predovšet-

⁷ J. Bartoš, *Kategorie náhodilého v dějinách filosofického myšlení*, ČSAV, Praha 1965, 165.

⁸ Tamže, 166.

⁹ *Filozofia* 1966, 607.

¹⁰ Tamže, stať, 608.

kým jeho politického systému nás núti postaviť otázku, „... aký je mechanizmus tvorby (a zdroja dopĺňovania) spoločenských »šéfov«, aké sú dimenzie a vlastnosti vodcov a podvodcov, vedúcich nižších stupňov či družín vodcov?...“¹¹ Je teda nesporné, že jednou z najúčinnejších ciest seriózneho teoretického skúmania problematiky zdrojov, príčin, dôsledkov i spoločenskej prevencie proti „kultu osobnosti“ je prístup k *otázkam moci*, mocenských štruktúr a systémov, ich genézy a konštituovania, foriem a rozvoja a *najmä funkcií*. Táto, možno povedať, základná otázka sociológie politických vzťahov obsahuje v sebe celú množinu najrôznejších vzájomne sa ovplyvňujúcich aspektov, rovín (ekonomická, politická, ideová, morálna, sociálno-psychologická a pod.), i keď jadrom otázky moci je nesporne *politický moment*.

V našej súvislosti nás zaujíma, ako pôsobili deformácie obdobia kultu osobnosti na *prax rozvoja socialistickej demokracie* ako podstatnej súčasť a *záruky* rozvoja socialistických spoločenských vzťahov. Je to závažné okrem iného z hľadiska vyjasnenia si nemenej závažnej otázky *obrany spoločnosti* voči prípadným *recidívam* kultu osobnosti (ktorú iste značne zaktualizovala súčasná situácia v Číne).

Prax tohto obdobia bola v znamení aplikácie výlučne *jediného* modelu socializmu (a teda i modelu demokracie), keď prirodzené regionálne i štátoprávne odlišnosti (napr. v organizačnej štruktúre štátnych mocenských orgánov) nadobúdali zväčša len nepodstatný formálny význam.

Najzávažnejším momentom, ktorý prekážal účinnému rozvoju demokracie v tomto období, bola strnulosť *centralistického direktívneho modelu* spoločenského riadenia. Nesporne správna a funkčná zásada demokratického centralizmu sa stále viac formalizovala a deformovala rastom prvkov byrokratizmu, ktorých potlačanie a odhaľovanie bolo prirodzene značne obťažné. To malo negatívny vplyv na väzbu a rytmus práce tak centrálnych orgánov, ako aj nižších orgánov a viedlo k zavádzaniu nesprávnych metód a foriem práce. Negatívnym dôsledkom centralistického modelu riadenia bolo *nerespektovanie* špecifičnosti jednotlivých oblastí spoločenských záujmov, ktorých úrovne sa posudzovali často paušalizovane bez kritéria adekvátnosti a proporcionality. Vytvárala sa falošná predstava o supremácii nadradenosti neraz nerealisticky vykonštruovaných celospoločenských záujmov (kategória tzv. verejného záujmu sa značne sformalizovala práve voluntaristickým, subjektivistickým určovaním jej dimenzií), ktorým sa mali „podriaďovať“ odvodené, hierarchicky nižšie lokalizované záujmy skupinové, kolektívne a osobné.

Tento moment súvisí s ďalším nemenej závažným faktorom, a to *postojom k iniciatíve a aktivite*. Nedocenila sa ich spoločenská funkcia ako *výrazu* a súčasne *regulatívu* jednotlivých sfér záujmov a potrieb, čo znižoval aj sám fakt prevažne administratívneho prístupu (typické je to i v oblasti jednotlivých foriem socialistickej súťaže).

Nemenej záporne to pôsobilo na systém socialistickej demokracie i pokiaľ ide o reláciu *inštitucionálno-organizačného* a „*ľudského*“ aspektu socialistickej de-

¹¹ J. Křen, *K metodickým otázkám moderných dejín*. Príspevky k dejinám KSČ, 1966, 341.

mokracie. Nemáme tu na mysli len mechanické, nekritické preberanie určitých inštitucionálno-organizačných *foriem*, ale tiež nedostatočné prihliadanie na opodstatnenosť a *efektívnosť* jednotlivých foriem, ktoré by nemali byť samoúčelné, ale z hľadiska sledovaných cieľov by mali *optimálne* uspokojovať ľudské záujmy a potreby. To sa osobitne týka činnosti spoločenských dobrovoľných organizácií, ktoré neumožňujú vždy plnú identifikáciu členov a cieľmi, ich optimálnu zainteresovanosť na ich rozvoji. Šablónovitosť, stereotypnosť, uniformita dostáva sa veľmi rýchlo do ostrého rozporu s neuniformovanosťou a prirodzenou diferencovanosťou záujmov ľudí a kolektívov a nemá dostatočnú stimulačnú silu na jej prehlbovanie a súčasne nevyhnutnú *integráciu*.

СТИМУЛЫ И ПРЕПЯТСТВИЯ РАЗВИТИЮ СОЦИАЛИСТИЧЕСКОЙ ДЕМОКРАТИИ

(К теоретической интерпретации проблематики культа личности)

Отакар Мошнер, Ярослав Стрмиска

Имеющиеся до сих пор, хотя и небольшие, результаты попыток анализировать т. н. период культа личности показывают многие препятствия, на которые наталкивается при теоретическом подходе к этим важным вопросам. Важны при этом исходные методологические и теоретические точки. Проблематичным оказывается применение некоторых традиционных философских категорий, какой, например, является дихотомическое употребление категории „необходимости“ и „случайности“. Анализ процессов строительства социализма, главным образом, процессов, связанных начальным этапом социалистического строительства, и в наших условиях следует проводить научными методами, прежде всего на основании комплексного подхода к фактам, считающемся с сотрудничеством таких общественных дисциплин, как, например, философия, социология, научный коммунизм, история, теория государства и права и др. Надо отказаться от одностороннего фактографического эмпиризма, с одной стороны, и от априорного редукционизма с примесью спекулятивных элементов, со стороны другой. В связи с анализом первого этапа строительства социализма в Чехословакии следует задуматься над положением и структурой рабочего класса, над его гетерогенным характером, его политическими традициями, а прежде всего над смыслом его ведущей роли. Такой подход позволит более функциональное сопоставление критериев т. н. внешних и внутренних факторов проникновения в отдельные области и формы общественной жизни ошибочных, сперва сектантских, но все больше и больше административно-бюрократических, в своей сущности нефункциональных извращающих тенденций.

Чтобы уловить основные черты процесса проникновения извращающих изменений, для этого необходим глубокий структурно-функциональный анализ действия политической системы социализма, прежде всего сущности и тенденций развития политическо-общественных отношений, который позволил бы укрепить также систему гарантий, что они не будут повторяться.

Гносеологическо-теоретическая функция категории „культа личности“, „периода культа личности“ и т. п. довольно неясная и ею можно пользоваться лишь в качестве предварительной рабочей гипотезы.

(On the theoretical interpretations of the problems of the so-called personality cult)

Otakar Mošner — Jaroslav Strmiska

Though the results attained until now in the attempts at an analysis of the so-called personality cult are scanty, they point out many difficulties met by the theoretical approach to these important questions. The methodological-theoretical starting points are of importance. The application of some conventionally used philosophical categories is questionable (e. g., dichotomous employment of the category of „necessity“ and „chance“). The analysis of the processes of the building of socialism, particularly those connected with the first, initial period of the socialistic building-up also under our conditions, is to be carried out by scientific methods — first of all, on the basis of a complex approach taking into account an equivalent cooperation of such social sciences as philosophy, sociology, scientific communism, history, theory of state and law etc. It is necessary to get rid of the harmfulness of the onesided factographical empiricism and, on the other hand, an aprioristic reductionism with the employment of speculative elements. In connection with the analysis of the first period of the socialistic building-up in the ČSSR it is necessary to reason more deeply on the position and structure of the working class, its heterogeneity, political traditions and, before all, the sense of its leading position. An approach like that enables a far more functional confrontation of the criteria of the so-called external and internal factors of penetration of wrong trends into the individual areas and forms of social life, these trends being at first sectarian, later more administrative and bureaucratic and, in their essence, disfunctional and deforming.

Apprehension of the basic features of the penetration process of deforming changes presupposes a deep structural-functional analysis of the activity of the political system of socialism, in particular, of the essence and developmental tendencies of the power social relations, which makes it possible to fix a system of guarantees against possible undesirable relapses.

The gnoseologico-theoretical function of the category „the personality cult“, „the period of the personality cult“ and the like is considerably confused and may serve only as a tentative work hypothesis.